Daminov Navruz Kudratovich

Samarqand davlat chet tillar instituti

ilmiy tadqiqotchisi

СИНХРОН ТАРЖИМА ҚИЛИШДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН АЙРИМ УСУЛЛАР ТАСНИФИ

Аннотация: Мақола таржимада лингвистик йўналиш муаммосига, хусусан, чет тилига синхрон таржиманинг прагматик ва когнитив масалаларига бағишланган. Таржимон учун нотаниш тилга синхрон таржиманинг тизимли ҳолатини аниқлашнинг иккита қутбли ёндашувини танқидий таҳлил қилиш ва уни кенг тарқалган таржима амалиётига жорий этишнинг мақсадга мувофиқлиги ҳақидаги фикрларни таққослаш доимий когнитив қобилият ҳақидаги спекулятив гипотезаларни хулоса қилиш имконини беради.

Аннотация: Статья посвящена проблеме языковой направленности в переводе, в частности, прагматическим и когнитивным вопросам синхронного перевода на иностранный язык. Критический анализ двух полярных подходов к определению системности ситуации синхронного перевода на незнакомый переводчику язык и сопоставление мнений о целесообразности введения его в широкую практику перевода позволяют сделать вывод о спекулятивных гипотезах о перманентной познавательной способности.

Annotation: The article is devoted to the problem of linguistic orientation in translation, in particular, pragmatic and cognitive issues of simultaneous translation into a foreign language. A critical analysis of two polar approaches to determining the systemic nature of the situation of simultaneous translation into a language unfamiliar to the translator and a comparison of opinions on the advisability of introducing it into the widespread practice of translation allow us to draw a conclusion about speculative hypotheses about permanent cognitive ability.

Калит сўзлар: синхрон таржима; таржима йўналиши; чет тилига таржима қилиш; сифат салоҳияти; когнитив хусусият.

Ключевые слова: синхронный перевод; направление перевода; перевод на иностранный язык; качественная емкость; познавательная черта.

Key words: simultaneous translation; direction of translation; translation into a foreign language; quality capacity; cognitive feature.

Таржима бир тилдан иккинчи бир тилга маълумотлар етказиш вазифасини бажарар экан унинг сифатига доим таржимон жавобгар ҳисобланади. Таржима сифатини баҳолаш муаммоси кўплаб методистлар ва таржимонлар томонидан ўрганилган. Баҳолашнинг объекти сифатида таржима маҳсулоти – таржима тилида яратилган матнлар ва уларнинг сифати, яъни уларнинг мукаммаллик даражаси ёки стандартга мувофиқлигидир [2, 133 b]. Айни дамда таржима сифати муаммосига амалий ва лингвистик ёндашувлар мавжуд.

Лисоний маънода таржиманинг сифати хорижий тил ва таржима тилидаги хабарлар шакли ва мазмунининг муқобиллигига риоя қилиш билан боғлиқ [3 69-73; 78 b].

Прагматик маънода сифат мутлақ эмас, бу контекст ёки хабар мазмунига боғлиқ. Таржиманинг мақсади атроф-муҳитга, алоқа нормаларига, алоқа иштирокчиларига қараб ўзгаради. Ушбу жиҳатдан, баённинг семантик томони тил қурилмасидан кўра муҳимроқдир.

1986 йилда Х.Бюхлер синхрон таржима фаолиятида таржимани баҳолаш мезонларини таклиф қилди ва уларни конференция таржимонлари қўмитасига тақдим этади. Х.Бюхлер томонидан таклиф қилинган таржима сифати мезонларига қуйидагилар киради: таржима таркибини баҳолаш; таржиманинг тил қурилмаларини баҳолаш, яъни таржима матнини ҳосил қилишда тил равонлигини намойиш қилиш, мантиқий изчиллик, грамматик тўғри ва шунингдек атамалардан етарли даражада фойдаланиш;

таржима баёнини баҳолаш (ёқимли овознинг мавжудлиги, акцентнинг етишмаслиги) [2, 56 b.].

Хорижий тил ва таржима матни таркиби бўйича баъзан тадқиқотларда улар таъсирининг коммуникатив функциясининг мослиги дейилади. Аммо таъсирга таржиманинг тил қурилиши туфайли ҳам эришилади. Шунинг учун лингвистик ва нутқ атамаларида хорижий тил ва таржима бир-бирига мос келиши керак. Таржимани баҳолашда хабарни тақдим этиш омилларини ҳисобга олиш керак. Уларнинг аҳамияти амалга ошириш шартларига боғлиқ.

Таржимада тил қурилишини таҳлил қилишда қуйидагиларни баҳолаш тавсия этилади: семантик силжиш ёрдамида таржима қилиш ёки сўзнинг маъносини ўзгартириш; шакл ўзгариши билан таржима қилиш, яъни парафраза ёрдамида; хорижий тилдаги нутқни таржимада сўзма-сўз узатиш: таржиманинг энг юқори лексик ва грамматик эквивалентлиги даражаси каби.

Ҳар бир маълумот учун хорижий тил ва таржима тили ўртасидаги фарқ / ўхшашлик мезонлари қуйидагиларни ҳисобга олган ҳолда баҳоланади: семантик силжиш билан таржимада тақдим этилган хабарлар сони; парафразланган хабарлар сони; сўзма-сўз таржима қилинган хабарлар сони ёки максимал лексик ва грамматик эквивалентликнинг мавжудлиги; парафраз ва семантик силжиш ёрдамида таржима қилинган хабарлар сони.

Аслият тили ва таржима тилининг синтактик эквиваленти/тенгсизлиги таржимадаги хабарларнинг жойлашуви билан, яъни хабарларнинг асосий ёки бўйсунувчи бандга тегишлилиги ва жойлашишини таққослаш йўли билан аниқланиши мумкин. Таржима пайтида хабарлар жойининг ўзгариши, маълумотларни бошқа турдаги жумлага кўчириш сабаблари ўрганилди.

Таржиманинг сифатини баҳолашда ҳар доим таржиманинг ҳақиқийлиги ёки мақбуллиги тўғрисида савол келиб чиқади. Демак, таржимон референт хабарининг маъносига чуқур кириб бориш учун билимга эга бўлиши керак. Бошқа тадқиқотчилар

фикрича таржимоннинг билим даражаси таржимани амалга ошириш учун етарли бўлиши керак, аммо таржимонга ушбу билим соҳаси мутахассиси бўлиши шарт эмас.

Айтиш мумкинки, таржима сифатини баҳолаш мезонларини белгилаш шакл ёки мазмундаги устувор йўналишларни аниқлаш билан боғлиқ. Дархақиқат, таржима учун таркибнинг муҳимлигини англаган ҳолда, тилни етарли даражада лойиҳалаштириш ва таржима баёнини етказиш зарурлигини таъкидлаш мақсадга мувофиқдир. Синхрон таржимани ўқитишда таржимани баҳолашда талабалар томонидан йўл қўйилган турли хил хатолар таъкидланади.

Синхрон таржимани амалга оширишда талабалар таржималарида турли хил хатолар пайдо бўлиши муқаррар. Хатоларнинг турларини ажратиб кўрсатиш, шунингдек уларни бартараф этиш йўлларини топишга ҳаракат қилиш керак.

Таржимон тадқиқотчилар ва ўқитувчилар такрорланган хатоларни таҳлил қилиш таржима пайтида пайдо бўлишини олдиндан билиш ва ҳатто уни олдини олиш, шунингдек ўқитиш услубларини такомиллаштиришга имкон беришини аниқлайдилар. Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, хатонинг сабабини тушуниш, уни йўқ қилиш йўлларини топиш учун зарурдир. Таржима матнини яратишда хатолик хорижий тил ёки таржима матнининг лингвистик ёки таржима хусусиятларини билмасликдан келиб чиқадиган хатони ажратиб туради.

Адабиётларда таржиманинг лингвистик меъёрларидан алоқа жараёнини амалга оширишга таржимоннинг асосий вазифаси – маърузачи ва тингловчи ўртасида маълум шароитларда мулоқотни амалга ошириш даркор [5; 75].

Синхрон таржимада таржима матни асл матндан уч жиҳатдан фарқ қилиши мумкин: уни таржима матни билан таққослашда фрагментларининг етишмаслиги, таржимага мавжуд бўлмаган қисмларни қўшиш ёки таққослашда баъзи қисмларини алмаштиришнинг мавжудлигидир.

Г.Барик, таржиманинг маъносини сезиларли даражада бузадиган бир қисмини алмаштириш “хато” деб ҳисоблайди [1; 121]. Келинг, бу турларни кўриб чиқайлик.

Тушириб қолдиришлар (Omission). Матнларни таққослашда таржима матнида лексик бирликлар, иборалар ёки жумлаларга тенг келадиган ҳолатлар мавжуд эмас. Қуйидаги кичик гуруҳларини ажратиш мумкин:

етишмовчиликлар – камчиликлар; тушунмовчилик туфайли камчиликлар; маърузачидан ортиқча орқада қолиш сабабли камчиликлар; турли хил нутқ сегментларининг комбинатцияси туфайли қолдирилган хабарлар [1; 123].

Қўшишлар (Addition). Қўшимчаларни ишлатиш сабаби – бу аслиятда топилмайдиган, аммо таржимада мавжуд бўлган лексик бирлик, ибора ва жумлаларни киритиш орқали амалга оширилади. Ушбу хатолар гуруҳига қуйидагилар киради: таржима матнида қўшимчалар, фикрни ривожлантириш учун қўшимчалар, уланишнинг янги турини ёки боғловчи элементни қўшиш, хабарни бажариш учун қўшимчалар [1; 125].

Алмаштиришлар (Substitution). Алмаштириш – бу тушириб қолдириш ва қўшишнинг комбинатцияси. Баъзи алмаштиришлар таржима матнидаги таркибини ўзгартирмайди, бошқалари эса уни бузади. Алмаштириш лексик бирликка ҳам, иборага ҳам, бутун гапга ҳам тегишли бўлиши мумкин. Алмаштиришларнинг бир нечта турлари мавжуд. Алмаштириш фақат маълум бир сўз маъносига таъсир қиладими ёки жумла маъносини ўзгартирадими, сўз даражасидаги алмаштиришлар ёки сўз бирикмаси ёки ҳатто бутун жумла маъносига таъсир кўрсатадиган жойлар ажратиб кўрсатилади. Ушбу гуруҳлар ичида алмаштиришлар таржима матнининг ўзгариши даражасига кўра бўлинади: моҳиятни сақлаб қолиш билан алмаштириш ва хабар моҳиятини ўзгартириш билан алмаштирилади. Сўз даражасидаги алмаштиришларга муҳим семантик алмаштиришлар ва кичик семантик алмаштиришлар киради.

Кичик семантик алмаштириш нотўғри таржима туфайли сўз ёки иборани алмаштириш мумкин, аммо умуман олганда, бундай алмаштириш бутун жумланинг маъносига таъсир қилмайди. Мисол: 1. The whole result was cast into doubt. 1. Бутун натижа шубҳа остига қўйилди. 2. Сайловда қайта санаш шубҳа остига қўйилди.

Муҳим семантик алмаштириш сўз маъносини ўзгартиради, аммо бутун иборанинг маъносини ўзгартирмайди. Бу қуйидагиларга боғлиқ бўлиши мумкин: агар қабул қилинган сўз омонимига эга бўлса, сўзнинг таржимада нотўғри тушунчаси; маълумотларнинг нотўғри боғлиқлиги ёки нотўғри етказилган маъноси бўлиши мумкин.

Фраза ёки жумла даражасидаги алмаштиришлар қуйидаги турлардан иборат: иборанинг озгина ўзгаришини ўз ичига олган алмаштиришлар; иборадаги сезиларли ўзгаришларни ўз ичига олган алмаштиришлар.

Сўз бирикмасининг озгина ўзгаришини назарда тутадиган алмаштиришларга хабарнинг моҳиятини сақлаб қолган ҳолда нутқ фрагменти таркибини алмаштириш киради. Масалан:

1. Bush's campaign manager spoke to the crowd. 1. Бушнинг сайлов компанияси менежери оломон билан гаплашди. 2. Бушнинг сайлов компанияси менежери оломон олдида чиқди.

Сўз бирикмасида сезиларли ўзгаришларни ўз ичига олган алмаштиришларда ибора маъноси ўзгаради, аммо умуман гапнинг умумий маъноси сақланиб қолади. 1. The mood changed and the Democrats who had slumped into despair found all enough beat lost just as yet. 1. Кайфият ўзгарди ва умидсизликка тушиб қолган демократлар ҳали ҳам мағлубиятни тан олишмади. 2. Аллақачон умидсизликка тушиб қолган демократлар, сайлов компанияси ҳали тугамаганлигини эълон қилишади.

Сўз бирикмасининг сезиларли ўзгаришини ўз ичига олган алмаштиришлар сўзлар маъносининг жиддий бузилиши билан боғлиқ. Буларга таржимон маърузачидан орқада қолиб кетадиган нутқнинг бир қисмини тушунмаслик ёки жуда кўп нутқ сегментининг мавжудлиги билан боғлиқ спекулятция; йўқолган қисмини тиклашга уриниш туфайли сўзнинг бошқа маъносини англатадиган алмаштиришлар; фақатгина нотўғри таржима қилинган эмас, балки бутун фрагментининг маъносини

ўзгартирадиган нотўғри тушунишдан келиб чиқадиган алмаштиришлар киради [1; 130].

Таржима хатоларини ўрганувчилар билан биргаликда биз Г.Барикнинг юқорида тавсифланган хатоларининг типологиясини ўта умумий деб ҳисоблаймиз. Ушбу типология ёрдамида баъзи хатоларни қандай қилиб енгиб ўтиш ҳақида ғояни шакллантириш мумкин эмас. Г.Барик томонидан аниқланган хатоларнинг кўп турлари ноаниқликлар, масалан қўшимчалар ёки алмаштиришларнинг айрим турлари сифатида талқин қилиниши мумкин. Хатолар типологиясида тил даражаларига бўлинишни, шунингдек, шакл ва мазмун даражасида хатолар мавжудлигини ҳисобга олиш муҳимдир. Г.Барик томонидан таклиф қилинган хатолар таснифидан фойдаланганда маълум бир қўшимчалар ёки камчиликлар тил қурилмаси даражаси билан боғлиқми ёки бу хабарнинг маъносини етказишга ҳам таъсир қиладими ёки йўқлигини аниқлаш қийин.

Д.Гил фикрича, маълумотларнинг аниқлиги таржима нутқи сифатини белгилайди [3; 34]. Демак, биз учун энг муҳим таҳлил қилиш соҳалари таржиманинг мазмуни ва тил тузилишидир. Шунга кўра, таржимани таҳлил қилишда икки хил ноаниқликларни ҳисобга олиш керак: ахборот мазмуни билан боғлиқ ноаниқликлар ва таржимани баён этиш билан боғлиқ ноаниқликлар ва унинг шаклини бузишлари ҳисобга олиниши керак.

Анъанавий ноаниқликлар гуруҳига услуб бўйича сўздан ноўрин фойдаланиш ҳолатлари (меъёрий услубий ноаниқликлар) киради. Масалан, The last picture showed Gore casting his ballot on election day. On Tuesday evening he conceded defeat. 1.Сўнгги расмда Гор сайлов куни овоз бераётгани акс этган. Сешанба куни кечқурун у мағлубиятини тан олди. 2.Уни охирги марта сайлов бюллетенини ташлаганида кўришган. Сешанба куни кечқурун Гор мағлубиятини тан олгани кўринди.

Хулоса ўрнида таржима сифатини баҳолашнинг муҳим мезонлари – бу хабар маъносини узатиш ва таржиманинг тил қурилишидир. Талабалар таржима матнини таҳлил қилишда қуйидаги ноаниқликларни текширишади: маънони узатишда

ноаниқликлар (камчиликлар, бузилишлар) ва таржима матни тилини лойиҳалашдаги ноаниқликлар (тизим-лингвистик ва семантик, норматив-лингвистик, одатий хабар маъносини узатишда ноаниқликлар, услубий, функционал-услубий). Аслият тилида тинглаш кўникмаларини оширишга қаратилган машқлар тавсия этилади.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Barik, H.C. Simultaneous Interpretation: temporal and quantitative data, in Language and Speech, London, Kingston Press Services, 16, 1973 pp. 5-270.
2. Buehler H. "Pragmatic Criteria for the Evaluation of Professional Translation and Interpretation". J. Den Haese, Nivette J., eds. AILA 1984 Proceedings. Brussels
3. Gile D. "Basic Concepts and Models for Conference Interpretation Training. Paris, INALCO and CEEI[ISIT], 1990.;133
4. Kopczynski A. Quality in Conference Interpreting: Some pragmatic problems. In: Eds. S. Lambert, B. Moser-Mercer B. "Bridging the Gap: Empirical Research in Simultaneous Interpretation". Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 1994. P. 69-73; 78
5. Покорн Н. К. Перевод на иностранный язык в подготовке и профессиональной деятельности переводчиков // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Серия 9. Филология. Востоковедение. Журналистика. 2016. Вып. 4. С. 86–99..
6. Швейцер А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. М.: Наука, 1988.
7. Kudratovich, D. N. (2021). Psycho linguistic features of simultaneous interpretation. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, *11*(3), 360-365.
8. Даминов, Н. К. (2021). WAYS OF COMPRESSION USED IN THE PROCESS OF SIMULTANEOUS INTERPRETATION. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, *4*(6).
9. Daminov, N. K. (2022). The Role of Simultaneous Interpretation in the System of Types of Translation. *International Journal on Integrated Education*, *5*(11), 10-15.

10. Кулдошов, У. (2021). Конверсивлик ҳодисасининг лингвистик табиати. *Иностранная филология: язык, литература, образование*, (1 (78)), 96-101.
11. Кулдошов, У. (2021). Инглиз ва ўзбек тилларида конверсивлик ва антонимлик ҳодисаси. *Иностранная филология: язык, литература, образование*, (3 (80)), 67-73.
12. Ilhomovna, S. Z. ENHANCING SPEAKING ACCURACY AND FLUENCY FROM INSTRUCTIONAL PERSPECTIVES IN ESL CLASSROOMS. In *The V International Science Conference «Theory, practice and science», October 18–20, Tokyo, Japan. 291 p.* (p. 196).
13. Salieva, Z. I. Discussion as one of the methods to form speaking skills at a lesson of English. Pedagogika visshei shkoli= Pedagogy of the Higher School. 2016; 3 (6): 63-65.
14. Салиева, З. И. (2021). СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ИНОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ. *Вестник науки и образования*, (1-1 (104)), 59-61.
15. Eshkuvatovna, H. L. (2021). National and Cultural Originality of English and French Phraseology and its Influence on the Development of the Mentality of the People. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 4778-4784.
16. Холмурадова, Л. Э. (2012). Семейные ценности англичан, отраженные в английской фразеологической картине мира. *Вестник Челябинского государственного университета*, (5 (259)), 161-163.
17. Sherzodovich, A. S., & Jamshedovich, B. F. THE MAIN FEATURES OF THE TRANSLATION OF LITERARY TEXT. *Sciencepublish. org*, 16.
18. Daminov Navruz, K. (2022). About Some Errors in the Process of Simultaneous Interpretation. *https://literature. academicjournal. io/index. php/literature/article/view/446*, *2*(8), 1-7.
19. Daminov, N. K. (2022). Using Interpreting Strategies in Teching Simultaneous Translation. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, *12*, 40-47.
20. Ruzimurodova, Z., & Aslonov, S. (2020). WHAT TO TEACH TO THE STUDENTS? TO TEACH STANDARD ENGLISH OR WORLD ENGLISHES?. In *МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ* (pp. 367-369)